

ศิลปะการสวมบทบาท “นางผีเสื้อสมุทร”
เรื่องพระอภัยมณีของกรมศิลปากร

The Art of Acting in the Role of Nang Phi Seur Samut
in the Stage Play Phra Aphaimani
by the Fine Arts Department

อดิเทพ เดชพรหม / Adithep Dadprom¹

มาลินี อาชายุทธการ / Malinee Achayutthakan¹

Received: Feb. 6, 2023 Revised: May 26, 2023 Accepted: Jun. 14, 2023

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2563 เรื่อง การสวมบทบาทนางผีเสื้อสมุทรในบทละครเรื่องพระอภัยมณีของกรมศิลปากร โดยบทความฉบับนี้มีวัตถุประสงค์มุ่งเน้นให้เห็นถึงศิลปะในการสวมบทบาทการแสดงเป็นนางผีเสื้อสมุทร ในเรื่องพระอภัยมณีของกรมศิลปากร ตอนเพลงปีพิศวาสถึงเพลงปีพิฆาต โดยอาจารย์เสรี หวังในธรรม ได้เป็นผู้ปรับปรุงบท จะเห็นได้ถึงความสำคัญของนางผีเสื้อสมุทรที่อยู่ในบทบาทของความเป็นเมียและบทบาทของความเป็นแม่ ซึ่งพบว่าผู้แสดงนั้นจะต้องมีศิลปะในการสวมบทบาทเพื่อเป็นนางผีเสื้อสมุทร 2 ส่วนด้วยกัน ได้แก่

1. การสวมบทบาทผ่านการตีความบทประพันธ์
2. การถ่ายทอดอารมณ์ทั้งด้าน

¹ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹Dramatic Arts Department, Faculty of Fine and applied Arts, Chulalongkorn University

สีหน้าและน้ำเสียง ตลอดจนมีไหวพริบปฏิภาณในการต่อบทปะทะอารมณ์พร้อมสอดแทรกมุขตลก ทั้งนี้พบว่ารูปร่างลักษณะตรงตามบทประพันธ์ คือ มีรูปร่างใหญ่สันทัด ส่วนสูง 160-165 เซนติเมตร และควรเป็นผู้ที่มีพื้นฐานทางด้านนาฏศิลป์ไทยตัวนาง มีประสบการณ์ทางการแสดงชั้นสูงที่สามารถแสดงท่าทีที่มีความแข็งแรงดุดัน แต่ในขณะเดียวกันเมื่อถึงบทเศร้าก็สามารถปรับเปลี่ยนวิธีการทำให้มีความนุ่มนวล อ่อนหวาน เนื่องจากตัวบทนั้นได้ถูกปรับปรุงบทให้เห็นถึงความหลากหลายของบทบาทและอารมณ์ของนางผีเสื้อสมุทรทั้งหมดในช่วงชีวิตที่ประกอบไปด้วยบทบาทเมีย บทบาทแม่ อารมณ์ รัก หึง โกรธ โศกเศร้า การสวมบทบาทนางผีเสื้อสมุทรเพื่อถ่ายทอดไปยังผู้ชมให้สามารถเข้าถึงและมีอารมณ์ร่วมกับผู้แสดงได้มากที่สุด บทความนี้ได้รวบรวมทั้งในด้านของเอกสาร งานวิจัย ตลอดถึงการศึกษาค้นคว้าผ่านการสัมภาษณ์ศิลปินและศิลปินอาวุโส สำนักการสังคีต กรมศิลปากร นักวิชาการ ผู้เคยแสดงบทนางผีเสื้อสมุทร รวมถึงผู้มีส่วนร่วมในการแสดงตลอดจนผู้รับชมการแสดงเพื่อเป็นการรวบรวมองค์ความรู้และเป็นแนวทางในการศึกษาการสวมบทบาทตัวละครอื่น ๆ ให้แก่ผู้สนใจต่อไป

คำสำคัญ : นางผีเสื้อสมุทร ละครรำ กรมศิลปากร การสวมบทบาท

Abstract

This article was submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in Thai Dance, Department of Dance, Faculty of Fine and Applied Arts, Chulalongkorn University in the Academic Year 2020. This article studies the art of acting in the role of Nang Phi Seur Samut in the stage play titled “Phra Aphaimani” by the Fine Arts Department. The article aims to point out the art of acting in the role of Nang Phi Seur Samut in the stage play titled “Phra Aphaimani” by the Fine Arts Department particularly in the chapters from Pi Pitsawat to

Pi Phi Kart revised by Mr. Seri Wangnaitham. Nang Phi Seur Samut’s important roles as a wife and mother can be seen throughout the play. Thus, the performer must have the art of acting in the roles in two aspects: 1) The characterization through the interpretation of poetry and 2) Facial and vocal expressions along with the tactic of delivering emotional lines and cracking jokes. It is also found that the body type corresponding to the poetry is big and of 160–165 centimeters height. Moreover, a performer should master the fundamental of the Thai lady performance and has high experience in acting including being able to express fury with strength. Meanwhile, she should be able to express sadness and change the performing movement to be smoother and gentler as the script was revised and edited to portray different roles and various emotions of Nang Phi Seur Samut throughout her lifetime including the roles as a wife and a mother as well as the emotions when she is in love, jealous, and sad. Through the acting, the audience can reach and share the emotions with the performers as much as possible. This article contains data from research and documents as well as studies through interviews with the artists and senior artists from the Office of Performing Arts, Fine Arts Department; academicians; performers who used to act in the role of Nang Phi Seur Samut; those who participated in the performances; and the audience in order to collect the knowledge and become a guideline for studying the roles of other characters for those who are interested in the future.

Keywords: Nang Phi Seur Samut, Dance Drama, Fine Arts Department, Acting

บทนำ

นางผีเสื้อสมุทรในเรื่องพระอภัยมณีเป็นตัวละครหนึ่งที่มีเอกลักษณ์มากจะเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้าง ด้วยความเป็นมาของนางผีเสื้อสมุทรในเรื่องพระอภัยมณีนี้นั้นมีปรากฏขึ้นครั้งแรกเมื่อพระสุนทรโวหาร (ภู่) ได้มีการแต่งนิทานคำกลอนเรื่อง พระอภัยมณี ซึ่งในเวลาต่อมาจึงได้มีการนำนิทานคำกลอนพระอภัยมณีมาดัดแปลงเป็นบทละครเล่นกันอย่างแพร่หลายตามสำนักโรงละครต่าง ๆ ตามที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2507) กล่าวไว้ว่า บทละครนอกที่ชอบเล่นกันโดยมากนั้นมักตัดเอาเรื่องหนังสืออ่านมาแปลเป็นบทละคร โดยมีหลายเรื่องด้วยกันหนึ่งในนั้น คือ เรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภู่ จะเห็นได้ว่าละครเรื่องพระอภัยมณีนี้นั้นถูกพูดถึงกันมาโดยตลอดจนเมื่อปี พ.ศ. 2529 ครบรอบ 200 ปี ชาตกาล สุนทรภู่ ได้รับยกย่องจากองค์การเพื่อการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) โดยอาจารย์เสรี หวังในธรรม ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ศิลปะการละคร) ได้หยิบยกนิทานคำกลอนพระอภัยมณี ผลงานของพระสุนทรโวหาร (ภู่) โดยนำมาปรับปรุงเล่าเค้าเรื่องเดิมแต่ปรับเปลี่ยนให้มีความสำคัญกับนางผีเสื้อสมุทรแทนพระอภัยมณี

เดิมทีนั้นบทบาทนางผีเสื้อสมุทรที่ปรากฏในการแสดงละครเรื่องพระอภัยมณีเป็นเพียงตอนเดียวไม่ได้มีการแสดงผูกเรื่องยาวให้เห็นถึงตลอดช่วงชีวิตของนางผีเสื้อสมุทร โดยมีผู้แสดงหลายท่านด้วยกัน ได้แก่ นางสุนันทา บอนด์ นางอิสระ โปธิเวช ซึ่งได้รับคัดเลือกโดยท่านผู้หญิงแล้ว สนิทวงศ์เสนี ต่อมาเพื่อเป็นการสืบทอดการแสดงจึงได้ถ่ายทอดให้กับนางธานิต ศาลากิจ เพื่อปฏิบัติราชการเป็นนาฏยศิลปินของสำนักการสังคีต กรมศิลปากร และเมื่ออาจารย์เสรี หวังในธรรม จัดทำปรับปรุงบทใหม่สำเร็จนั้นใช้ชื่อว่า พระอภัยมณี ตอน เพลงปี่พิทวัสและเพลงปี่พิฆาต เนื้อหาดังกล่าวนั้นได้ตรงกับที่ปรากฏในการบันทึกข้อมูลว่า อาจารย์เสรี หวังในธรรม ได้แต่งผลงานเพลงปี่พิทวัสและเพลงปี่พิฆาตแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2532 (จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ, 2533) จึงประชุม

เพื่อคัดเลือกผู้แสดงถ่ายทอดบทบาทของนางผีเสื้อสมุทร คือ นางธานิต ศาลากิจ และเป็นผู้แสดงผู้เดียวในบทบาทนางผีเสื้อสมุทรของกรมศิลปากร ตั้งแต่นั้นตลอดมา การแสดงบทบาทนางผีเสื้อสมุทรนั้นไม่เพียงแต่จะเป็นการจดจำท่ารำหรือเพียงแค่บทเจรจาเพื่อแสดงแต่สิ่งที่สำคัญ คือ ศิลปะในการสวมบทบาทของนางผีเสื้อสมุทรที่ผู้แสดงจะต้องแสดงออกมาให้ผู้ชมเชื่อโดยสนิทใจว่าผู้แสดงนั้นคือนางผีเสื้อสมุทร พร้อมทั้งสามารถสื่อสารอารมณ์ที่ตัวละครรู้สึกอยู่ในขณะนั้นไปยังผู้รับชมได้อย่างชัดเจน และเมื่อนำออกแสดงแล้วนั้น ได้รับความนิยมชมชอบอย่างท่วมท้น จึงนำมาสู่การจัดแสดงในอีกหลาย ๆ รอบตามมาในภายหลัง ถือเป็นบทพลิกบทบาทครั้งสำคัญของตัวละครนางผีเสื้อสมุทรที่ถูกมองว่าเป็นนางร้ายเป็นตัวละครที่ผู้ชมไม่นิยมรักใคร่เหมือนนางเอกหรือพระเอก กลับกลายเป็นตัวละครที่มีผู้ชมเข้าถึงความรู้สึกนึกคิดและคอยเอาใจช่วยตัวละครให้ผ่านพ้นอุปสรรคต่าง ๆ บทละครถูกสะท้อนให้เห็นทั้งบทบาทความเป็นเมียที่นางผีเสื้อสมุทรคอยปรนนิบัติรับใช้ต่อพระอภัยมณี และบทบาทของแม่ที่มีต่อลูกอย่างสิ้นสมุทร การปรับเปลี่ยนทัศนคติของผู้ชมที่มีมาอย่างช้านาน สำหรับภาพจำของนางผีเสื้อสมุทรไม่ใช่เรื่องง่ายและไม่สามารถปฏิเสธได้เลยว่าผู้แสดงบทบาทนางผีเสื้อสมุทรในครั้งนี้คือส่วนสำคัญที่ทำให้บทบาทนี้ถูกถ่ายทอดออกมาได้อย่างสมบูรณ์จนสามารถจับใจผู้ชมได้ จึงเป็นที่น่าสนใจในการศึกษาการแสดงบทบาทนางผีเสื้อสมุทรนั้นว่าสามารถสวมบทบาทให้แบบยลอย่างไร จึงประสบความสำเร็จและเป็นที่ยกย่องถึงจนปัจจุบัน

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

เพื่อศึกษาศิลปะในการสวมบทบาทการแสดงเป็นนางผีเสื้อสมุทร

บทบาทของนางผีเสื้อสมุทร

ในการแสดงละครเรื่อง พระอภัยมณีของกรมศิลปากร ตอนเพลงปีพิศواسและเพลงปีพิฆาต ถูกปรับปรุงโดยอาจารย์เสรี หวังในธรรม ให้บทละครเน้นความสำคัญไปที่นางผีเสื้อสมุทร เพื่อมุ่งส่งเสริมให้เป็นตัวละครหลักที่มีผลต่อเส้นเรื่องมากขึ้นกว่าเดิม อีกทั้งยังสอดแทรกให้เห็นถึงบทบาทความสำคัญ

ของการเป็นเมีย และบทบาทของความเป็นแม่ให้เด่น ชัดเจนถึงลักษณะตัวละครที่จะต้องมี 2 บทบาทหน้าที่ในตัวละครเดียวกัน จึงเป็นอีกมิติหนึ่งของการแสดงที่ผู้แสดงเองจะต้องทำความเข้าใจบทและเข้าถึงบทได้เป็นอย่างดีก่อนทำการแสดง บทบาทของการเป็นเมียที่ต้องคอยปรนนิบัติผัว การแสดงออกถึงสีหน้าแววตา ท่าทาง แม้กระทั่งเสียงเจรจาที่กล่าวกับผัวย่อมแตกต่างออกไปจากการแสดงออกต่อลูกที่ผู้แสดงสวมบทบาทเป็นแม่ นับเป็นความท้าทายอย่างยิ่งสำหรับผู้แสดงที่จะต้องตีความบทประพันธ์และออกแบบการสื่อสาร น้ำเสียง การเคลื่อนไหว ร่างกายให้มีความแตกต่างอย่างชัดเจนทั้งบทบาทเมียและแม่ แต่ในขณะเดียวกันก็ยังคงต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานตัวละครของนางผีเสื้อสมุทรที่เป็นนางยักษ์จำแลงกาย

คติความเชื่อ

เมื่อกล่าวถึงยักษ์ในวัฒนธรรมไทยรวมถึงการรับรู้ของคนไทยนั้นมักจะเข้าใจตรงกันว่าเป็นอมนุษย์ที่มีร่างกายสูงใหญ่ นิสัยดุร้าย มีเขี้ยวออกจากปาก จับสัตว์ใหญ่รวมถึงมนุษย์กินเป็นอาหาร กระทั่งถึงขั้นมีอิทธิฤทธิ์เหาะเหินเดินอากาศแปลงกายได้จึงเป็นแรงบันดาลใจชั้นเยี่ยมให้กับเหล่าศิลปินที่สามารถหยิบยกความพิเศษดังกล่าวนี้นำมาอยู่ในศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ โดยจุดประสงค์เพื่อใช้ทั้งในด้านความงาม ศาสนา และความบันเทิงจึงจะสามารถพบเห็นได้ตามรูปวาดจิตรกรรมฝาผนังที่กล่าวถึงเรื่องสงครามระหว่างพระรามและกองทัพยักษ์ การปั้นรูปยักษ์ตามสถานที่สำคัญ ๆ เพื่อทำหน้าที่เป็น ผู้ปกป้องรักษาสถานที่หรือแม้กระทั่งการนำยักษ์มาอยู่ในบทละครเพื่อใช้เป็นตัวละครสอดแทรกคำสอนในการดำรงชีวิต แต่อย่างไรก็ตามภาพลักษณ์ของยักษ์เองก็ได้ถูกเสริมสร้างให้มีภาพจำที่ตรงกันและชัดเจนยิ่งขึ้นเสมอมาโดยตลอด แต่เมื่อพิจารณาแล้วนั้นจะสามารถเห็นข้อแตกต่างกันบางประการเล็กน้อยในอมนุษย์เหล่านี้ โดยมีการจัดกลุ่มแบ่งกันทั้งการจู่ตี ลักษณะแหล่งที่อยู่อาศัย รวมถึงวาระของเหล่าอมนุษย์เหล่านี้ก็ทำให้สามารถแยกจำพวกออกจากกันได้อีกหลายจำพวกด้วยกัน โดยนางผีเสื้อสมุทรนั้นถูกจัดจำพวกให้อยู่ในกลุ่มของ รากษสตามที่มีข้อสันนิษฐานและการอธิบายไว้ว่า เมื่อพระพรหมสร้างน้ำให้มีขึ้นในโลก จึงสร้างผู้รักษาขึ้น พวกหนึ่งหิวจัดร้องว่า “ข้าจะรักษา” อีกพวกหนึ่ง

ไม่หิวร้องว่า “ข้าจะทำพิธีบูชา” พระพรหมจึงขนานนามตามเสียงที่ร้องพวกแรกเรียก รากษส พวกหลังเรียก ยักษ์ จึงเป็นการแปลคำว่ายักษ์และรากษสอย่างไรก็ดีพอสันนิษฐานได้ว่าพวกรากษสคงจะอยู่ใกล้ทะเล พวกยักษ์คงอยู่ลึกเข้าไปในที่ดอนและคงเป็นพวกเดียวกับรากษสด้วย (ฉัตรฉัตร รัตนปิยะภากรณ์, 2531) ซึ่งพบว่าตรงกับกรออธิบายการกำเนิดของนางผีเสื้อสมุทรของพระสุนทรโวหาร (ภู่) ในนิทานคำกลอนว่า

นางผีเสื้อเมื่อก่อนเป็นก้อนหิน
นางอสุรชาติก่อนได้พรชัย
แล้วขึ้นจากฝาแฝงฝั่งมหรณพ
ต้องไฟกรดหมดไหม้ทั้งกายา
ถูกไอน้ำซำได้ไธแผ่นดิน
เป็นหน้าตาชาแข็งอันแรงฤทธิ์
นับอนันต์วันคืนได้หมื่นปี
ขึ้นต้องแสงพระอาทิตย์ยิ่งฤทธิกล้า

อยู่กระสินธุ์สมุทรมหาขลาไหล
ถอดดวงใจฝากแฝงแห่งศิลา
ไปรุกรบกับพระเพลิงที่เชิงผา
เป็นปีศาจสังฆรณ์อยู่ก้อนหิน
บันดาลหินนั้นให้งอกออกทุกที
ด้วยพรอิศราธิราชพระลักษมี
จึงเป็นผีเสื้อสมุทรผุดทะยาน
ปราบบรรดาพวกปีศาจด้วยอาจหาญ
(พระสุนทรโวหาร ภู่, 2511)

จะเห็นได้ว่าแหล่งกำเนิดของรากษสและนางผีเสื้อสมุทรนั้นมาจากการกำเนิดและถิ่นอาศัยที่เดียวกัน คือ ทะเล แสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อของยักษ์และรากษสที่มีมาแต่ดั้งเดิมของไทยสะท้อนผ่านความรู้ความเข้าใจของกวีได้เป็นอย่างดี

การสวมบทบาท

การสวมบทบาทในการสมมติตัวผู้แสดงเป็นนางผีเสื้อสมุทร ซึ่งเป็นตัวละครที่เกิดขึ้นจากจินตนาการของกวีนั้น นับเป็นเรื่องที่ทำทลายความสามารถของผู้แสดงเพราะตัวละครของนางผีเสื้อสมุทรนั้นอยู่ในลักษณะที่ถูกปรุงแต่งจากสิ่งที่ไม่ได้อยู่จริงประกอบด้วยการผสมลักษณะของอมนุษย์และสัตว์ที่เป็นตัวแทนของความดุร้าย เพื่อสะท้อนถึงด้านอธรรมเข้าด้วยกันโดยผู้แสดงจะต้อง

เข้าใจตัวละครจากบทประพันธ์และสร้างรูปแบบของตัวละครนั้นขึ้นมาด้วยตนเองโดยสามารถใช้แนวคิด สตานิสลาฟสกี (Stanislavski's) โดยคอนสแตร์ติน เซกเยวิช สตานิสลาฟสกี (Konstantin Sergeevich Stanislavski) นักแสดงและผู้กำกับการแสดงอาชีพชาวรัสเซียในยุคที่กำลังนิยมการแสดงแบบสมจริงตามธรรมชาติ โดยมีแนวคิดหนึ่งที่มีชื่อว่า สมมติภาวะ (The Magic "IF") โดยผู้แสดงต้องเชื่อและทำให้คนดูเชื่อว่าการแสดงละครของตนเป็นจริง ผู้แสดงต้องใช้จินตนาการช่วยตัดสินใจว่าตัวละครที่ตนสวมบทบาทอยู่นั้นจะมีปฏิกิริยาตอบสนองต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ ในท้องเรื่องอย่างไร (สุพหล วิรุฬห์รักษ์, ม.ป.ป.) ซึ่งตรงกับวิธีการสวมบทบาทของนางานิต ศาลากิจ จากการสัมภาษณ์ว่าในการแสดงเป็นนางผีเสื้อสมุทรนั้นจะต้องจินตนาการว่าหากเป็นตัวละครเจอเหตุการณ์ต่าง ๆ จะมียารมณ์ความรู้สึกและตอบสนองในรูแบบใดแต่ในขณะเดียวกันก็ต้องคำนึงถึงความสมจริงที่สามารถเป็นไปได้ด้วยเช่นเดียวกัน

การถ่ายทอดอารมณ์

อารมณ์ที่ถูกถ่ายทอดจากผู้แสดงบทบาทนางผีเสื้อสมุทรนั้น มีความสำคัญเป็นอย่างมาก เนื่องจากเป็นสิ่งที่สามารถถ่ายทอดไปยังผู้รับชมได้อย่างดี อีกประการหนึ่ง ซึ่งสามารถเกิดได้จากการทำความเข้าใจถึงบทละครนั้น ๆ ว่ามีความสลับซับซ้อนของบทหรือไม่ และใช้จินตนาการให้ตัวเองเป็นตัวละครนั้น ๆ เพื่อให้ทราบถึงความรู้สึกนึกคิดของตัวละครให้ได้อย่างแท้จริง และจะสามารถแสดงอารมณ์ออกมาได้อย่างชัดเจน ซึ่งตรงกับที่ นางานิต ศาลากิจ (2563) ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อจะแสดงเป็นตัวละครแล้วนั้น สิ่งสำคัญ คือ การทำความเข้าใจบทและแบ่งอารมณ์ให้เป็นไปตามระดับ คือ การไต่ระดับอารมณ์ขึ้นไปเรื่อย ๆ โดยวิธีที่ นางานิต ศาลากิจ ใช้เพื่อสร้างอารมณ์ในการถ่ายทอดบทบาทของนางผีเสื้อสมุทรไปยังผู้รับชมได้อย่างแยบยล จับใจผู้รับชม รวมถึงผู้ร่วมแสดง พัชรา บัวทอง (2563) ผู้รับบทเป็นสินสมุทรลูกของนางผีเสื้อสมุทร ได้กล่าวเสริมว่า นางานิต ศาลากิจ พูดตอบส่งบทเจรจาได้เสียงดังฟังชัดและส่งอารมณ์ได้อย่างดีเยี่ยมผ่านทางสีหน้าและแววตา อีกทั้งยังสอดคล้องกับ วัชรพงศ์ ปานเสน (2565) ผู้รับชมการแสดงที่กล่าวว่า นางานิต ศาลากิจ เป็นคนที่ละเอียด

ในการแบ่งวรรค แบ่งตอนในการทำความเข้าใจบทให้ได้อย่างละเอียดมากที่สุด เพราะการแสดงนั้นจะต้องดึงให้ผู้ชมมีส่วนร่วมไปกับเราให้ได้โดยค่อย ๆ ไต่ระดับของอารมณ์ให้สูงขึ้นเรื่อย ๆ อีกทั้ง กัณฐรี ทรรศย์ทวี (2564) ผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดบทบาทนางผีเสื้อสมุทรจาก นางชานิต ศาลากิจ ได้กล่าวเช่นเดียวกันว่า “อาจารย์ชานิต ศาลากิจ นั้นมักให้ความสำคัญกับการแบ่งวรรคตอนของบทละคร เพื่อทำความเข้าใจให้ถ่องแท้ ตีความให้ละเอียด เพื่อที่จะสามารถแสดงอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครนางผีเสื้อสมุทรให้ออกมาเด่นชัดที่สุด โดยจะต้องมีการไต่ระดับของอารมณ์ไปเรื่อย ๆ เพื่อให้การแสดงไม่จืดชืด จนเกินไปเพราะจะทำให้ผู้ชมรู้สึกเบื่อหน่าย” โดยจากตัวบทละครนางผีเสื้อสมุทรนั้นสามารถแบ่งอารมณ์และยกตัวอย่างออกมาได้ เช่น

อารมณ์หวาดกลัว

เทวารักษ์ควักล้วงเอาดวงเนตร	สำแดงเดชเหาะกลับไปลับหาย
กายนางสิ้นพรันต์ตัวด้วยกลัวตาย	พอสुरินายแจ่มแจ้งแสงตะวัน

(เสรี หวังในธรรม, 2550)

เป็นอารมณ์ที่นางผีเสื้อสมุทรรู้สึกและถ่ายทอดออกมาโดยภาพของการแสดงมีการเล่าถึงนางผีเสื้อสมุทรที่ได้หลับฝันจนเกิดนิมิตว่า มีเทพารักษ์มาทูลทำลายถ้าค้นหาของนางและได้มาควักเอาดวงตาของนางแล้วลับหายไป นางจึงเกิดความหวาดกลัวสะอื้นขึ้นให้พระอภัยมณีช่วยแก้ฝัน

ภาพที่ 1 นางธานิต ศาลากิจ แสดงเป็นนางผีเสื้อสมุทร
(ที่มา : เกศสุริยง, 2561)

อารมณ์โกรธ

ระกำอกหมกมุ่นฉุนพิโรธ
ประหลาดใจใครหนอมาก่อการ
นางรำพึงถึงจะไปไม่ไกลนัก
โมโหหุนหมุนออกมาทันใด

กำลังโกรธกลับแรงกำแหงหาญ
ช่างคิดอ่านพาคู่ของกูไป
จะตามรานหาญหักให้ตักชัย
เที่ยวตามดูลุยไปในคงคา

(เสรี หวังในธรรม, 2550)

เป็นอารมณ์ของนางผีเสื้อสมุทรอีกหนึ่งอารมณ์ที่สามารถพบเห็นได้ในการแสดง โดยแต่ละครั้งนั้นจะมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปในระดับของอารมณ์ที่ถ่ายทอดออกมา จากบทตั้งกล่าวนั้นเล่าถึงตอนที่นางผีเสื้อสมุทรรู้ว่าพระอภัยมณีและสินสมุทรได้หนีออกจากถ้ำจึงโกรธและจะออกตามหาทั้งสอง

อารมณ์เสียใจ

लगलिंग्गैल्लोकैल्लोकगयारँग्गैरँग्गै
พระรูปหล่อพ่อคุณอุ่นอุรา
ทั้งลูกน้อยกลอยใจไปด้วยเล่า
ได้แปดปีแล้วพ่อคุณอุ่นอกเมีย
เพราะความรักหนักหนาอุตสาห์ถนอม
ช่างกระไรใจจิตไม่ยี่ดยีน

เสียงโฮโฮก๊กก้องห้องคูหา
ควรหรือมาทิ้งขว้างเริตร้างเมีย
เหมือนควักเอาดวงใจน้องไปเสีย
ครั้งนี้เสียแรงรักตั้งจักกลืน
สู้ออดอมสารพัดไม้ขัดขืน
นางสะอื้นทอดกายเพียงววายปราณ
(เสรี หวังในธรรม, 2550)

เป็นการแสดงอารมณ์ของนางผีเสื้อสมุทรอีกอารมณ์หนึ่งเมื่อเทียบกับ บทโทรทัศน์ความโศกเศร้าเสียใจของผีเสื้อสมุทรที่ปรากฏผ่านการแสดงอารมณ์นั้น ได้มีการไต่ระดับของการนำมาใช้เพื่อเสริมสร้างให้ผู้ชมมีอารมณ์ร่วมกับผู้แสดง อย่างค่อยเป็นค่อยไปถือว่าเป็นการแสดงอารมณ์ที่ต้องมีทั้งความแยบยลและ ละเมียดละไมในการตีความและถ่ายทอดอารมณ์ โดยเฉพาะให้สอดคล้องกับ บทละครนั้น ๆ

ไหวพริบปฏิภาณ

การมีไหวพริบปฏิภาณนับเป็นอีกข้อสำคัญที่ไม่ว่าในการแสดงบทบาท ใด ๆ ก็ตาม การมีไหวพริบปฏิภาณจะสามารถแก้ไขเหตุการณ์เฉพาะหน้าหรือ เหตุไม่คาดคิด เพื่อให้การแสดงนั้นสามารถดำเนินต่อไปได้จนสำเร็จ ไม่ทำให้ ผู้รับชมเกิดความรู้สึกติดขัดขณะรับชมจนเป็นการกระทบความสนใจเดิม ที่ต้องการจะสื่อสาร เมื่อกกล่าวถึงนางผีเสื้อสมุทรที่เป็นตัวดำเนินเรื่องสำคัญนั้น จะยังต้องมีปฏิภาณไหวพริบเพิ่มมากยิ่งขึ้นเพราะตัวบทของนางผีเสื้อสมุทร ในการแสดงนั้นประกอบด้วย การเจรจาบท การรำตีบทตามคำร้อง อีกทั้งยัง รวมไปถึงการรับส่งมุกตลกให้เกิดความขบขัน เพื่อสร้างสีสันให้กับละคร โดยช่วงที่เป็นการแสดงไหวพริบและปฏิภาณของผู้แสดงบทบาทนางผีเสื้อสมุทร นั้นคือตอนการปะทะคารมกันกับพระฤๅษี โดยเนื้อใจความสำคัญของตอนนี้ กล่าวถึง พระฤๅษีได้ออกมาห้ามปรามนางผีเสื้อสมุทรให้เลิกราวีพระอภัยมณี

ให้กลับไปยังถ้ำคูหาของตน พร้อมมอบคำสอนคติเตือนใจให้แก่นางผีเสื้อสมุทรที่กำลังโกรธมัวเมานั่น แต่ก็ไม่เป็นผลต่อนางผีเสื้อสมุทร จึงได้เกิดการปะทะคารมเกิดขึ้น จุดนี้เองจึงเป็นช่องทางในการสอดแทรกมุกตลกลงไป โดยบางมุกนั้นได้มีการซักซ้อมกันมาก่อน เพื่อให้เกิดความราบรื่นในการแสดง แต่ในขณะที่เดียวกันหลายครั้งก็มีการใส่มุกสดที่ไม่ได้อยู่ในการซักซ้อม จึงเป็นการแสดงไหวพริบและปฏิภาณของผู้แสดงได้เป็นอย่างดี ว่าสามารถเข้าถึงบทบาทของนางผีเสื้อสมุทรได้ดีมากน้อยเพียงไร สอดคล้องกับผู้ที่เคยรับชมการแสดงกล่าวไว้ว่า “แม่หนิดนั้นเล่นทุกรอบก็มีแต่คนติดตามไปดู เพราะแม่เล่นแล้วมีเสน่ห์ ยิ่งเป็นช่วงยิงมุกส่งรับกับพระฤๅษีที่พ่อเสรีเล่นนั้นยิ่งสนุกและขำมาก ถึงขนาดมีแม่ยกไม่ต่างจากพระเอก นางเอกเลย” (วัชรพงศ์ ปานเสน, 2565)

ภาพที่ 2 นางผีเสื้อสมุทร แสดงโดยนางธานิต ศาลากิจ
ในฉากการปะทะคารมกับพระฤๅษี
(ที่มา : Worawit Nu, 2556)

ภาพที่ 3 คิวอาร์โค้ดสำหรับรับชมการแสดงพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร (ที่มา : อติเทพ เดชพรหม, 2566)

การใช้ไหวพริบและปฏิภาณยังไม่ได้มีปรากฏแค้นในช่วงของรับส่งมุกตลกเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่หากยังมีเพื่อใช้ในการแก้ไขเหตุการณ์เฉพาะหน้าอีกด้วย โดยครั้งหนึ่งเมื่อเกิดการขัดข้องของเครื่องขยายเสียงที่ติดอยู่กับผู้แสดง เกิดดับไป ตัวผู้แสดงเองนั้นจึงจะต้องเพิ่มระดับความดังของเสียงที่เจรจาบทอยู่เดิมนั้นให้มีมากขึ้น เพื่อไม่ให้ผู้รับชมเกิดการพลาดเนื้อหาของบทที่กำลังสื่อสาร (ธานิต ศาลากิจ, 2563)

นอกเหนือจากผู้แสดงต้องเข้าใจถึงบทบาทตัวละครที่กำลังจะสวมการแสดง การตีความบทประพันธ์และการถ่ายทอดอารมณ์ได้อย่างดีเยี่ยมแล้วนั้น ทว่าสิ่งเหล่านี้ยังคงเป็นเพียงครึ่งส่วนจากทั้งหมดที่กำลังประกอบสร้างเป็นตัวละครนางผีเสื้อสมุทร หากแต่ผู้แสดงจำเป็นต้องมีอีกส่วนหนึ่งเพื่อจะใช้เป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดสิ่งที่ผู้แสดงคิดและจินตนาการไว้ออกสู่สายตาของผู้ชมได้ นั่นคือส่วนของปัจจัยการคัดเลือกผู้แสดงที่จะต้องมีทั้งฝีมือที่ดีและรูปลักษณ์อันเหมาะสมในการสวมบทบาทนางผีเสื้อสมุทร

ฝีมือในการแสดง

นอกจากด้านของการตีความบทละครเพื่อถ่ายทอดอารมณ์ในการแสดงแล้วนั้น การสวมบทบาทนางผีเสื้อสมุทรด้านฝีมือหรือทักษะของการแสดงยังคงเป็นอีกส่วนสำคัญประการหนึ่งเช่นเดียวกันในการรำ โดยธานิต ศาลากิจ (2563)

ได้อธิบายไว้ว่าผู้ที่จะสวมบทบาทเป็นนางผีเสื้อสมุทรได้นั้นจะต้องมีฝีมือทั้งท่ารำ ที่ถูกต้องตามนาฏยประดิษฐ์ และท่ารำที่เกิดจากการเลียนแบบธรรมชาติ เนื่องจากการไต่ระดับอารมณ์ของการแสดงนั้นจะถูกผสมผสานให้ถูกต้อง และถูกช่วงเวลา จากข้างต้นจะเห็นได้ว่าฝีมือถูกแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะด้วยกัน เนื่องจากการในการแสดงบทบาทนางผีเสื้อสมุทรนั้นตัวละครเองมีการปรับปรุงบท ให้มีการผสมระหว่างการรำแบบละครรำผสมด้วยการเจรจาบท เพื่อดำเนินเรื่อง ให้มีความกระชับฉับไวขึ้น ผู้แสดงจึงจะต้องมีฝีมือทั้ง 2 ด้านที่กล่าวมานี้จึงจะสามารถแสดงบทบาทนางผีเสื้อสมุทรให้ออกมาครบถ้วนตามบทละครที่ได้มีการกำหนดเอาไว้ อีกทั้ง พัทธนา บัณฑิต (2563) ยังได้มีการกล่าวเสริมไว้ว่า ผู้ที่แสดงเป็นนางผีเสื้อสมุทรรอกจากจะดูกันที่รูปร่างและฝีมือแล้วนั้น ยังต้องดูลักษณะการรำอีกด้วย ต้องมีลักษณะของการรำที่มีความแข็งแรงเหมือนยักษ์ ดุดัน น่าเกรงขาม และสง่า แต่ก็ยังต้องคงไว้สำหรับความอ่อนหวานแบบตัวนาง จึงจะเกิดความสมบูรณ์ของบทตัวละคร

รูปลักษณะ

นางผีเสื้อสมุทรเป็นหนึ่งในตัวละครที่เมื่อมีการเอ่ยถึงมักจะทำให้ผู้รับชม สร้างจินตนาการของนางผีเสื้อสมุทรขึ้นมาได้อย่างชัดเจน อีกทั้งพร้อมด้วยภาพจำของความเป็นยักษ์นับเป็นความท้าทายอย่างหนึ่งของนักแสดงที่จะต้องพยายามสวมบทบาทให้แยบยลตั้งแต่ครั้งแรกที่ปรากฏสู่สายตาของผู้ชม เพราะเมื่อสามารถทำให้ผู้รับชมเชื่อได้ตั้งแต่แรกเห็น ขั้นตอนต่อไปของการถ่ายทอด คือ การแสดงสีหน้าอารมณ์ของตัวละครที่นักแสดงต้องการจะสื่อไปยังผู้รับชมให้มีความรู้สึกเชื่อและมีอารมณ์ร่วมได้ง่าย ถือเป็น การตอกย้ำภาพจำให้ชัดเจนยิ่งขึ้น แม้กระทั่งตัวละครนั้นยังไม่ได้แสดงอากัปกิริยาใด ๆ ออกมาเลยก็ตาม สิ่งแรกที่เป็นอีกส่วนสำคัญในการสวมบทบาท คือ รูปลักษณะของนักแสดงจะต้องตรงตามบทประพันธ์ที่กล่าวถึง โดยต้นฉบับเดิมของพระสุนทรโวหาร (ภู่) นั้นได้อธิบายรูปลักษณะของนางผีเสื้อสมุทรไว้ว่า

จะกล่าวถึงนางอสุรีผีเสื้อน้ำ
ได้เป็นใหญ่ในพวกปีศาจพราย

อยู่ห้องถ้ำวังวนชลสาย
สกนธ์กายโตใหญ่เท่าไอยรา

(พระสุนทรโวหาร ภู, 2511)

จากบทประพันธ์แรกเริ่มของพระสุนทรโวหาร (ภู่) บรรยายว่าร่างกายของนางผีเสื้อสมุทรนั้นมีความใหญ่โตเทียบเท่าช้าง ซึ่งสามารถทำให้เห็นได้ชัดแล้ว หากเทียบร่างกายของมนุษย์และช้างนั้นจะมีความแตกต่างกันเพียงไหนเมื่อนำมาสู่การแสดงละครนั้นข้อเท็จจริงในข้อนี้ก็ยังเป็นอีกประการสำคัญในการคัดเลือกนักแสดงอีกด้วย เดิมทีนั้นบทบาทของนางผีเสื้อสมุทรเท่าที่สามารถสืบค้นได้ลักษณะร่างกายของผู้รับบทนี้ไม่ได้มีความใหญ่โตมากนัก พบว่าผู้แสดงคือ นางสุนันทา บอนด์ และนางอิสระ โปธิเวศ ลักษณะรูปร่างของนักแสดงทั้งสองอยู่ช่วงความสูงโดยเฉลี่ยที่ 160-165 เซนติเมตร โดยสามารถสันนิษฐานได้ว่าเป็นการคัดเลือกจากฝีมือการรำเป็นหลักโดยให้ความสำคัญเกี่ยวกับรูปร่างลักษณะเป็นเรื่องรองลงมา ในยุคต่อมาการถ่ายทอดทำรำนอกจากจะต้องมีฝีมือที่ดีแล้วนั้นปัจจัยของรูปร่างจึงเข้ามามีส่วนร่วมด้วยเช่นกัน โดยนางธานิต ศาลากิจ ผู้ที่ต่อมาได้รับการถ่ายทอดบทบาทนางผีเสื้อสมุทรนั้นมีความสูงโดยเฉลี่ยที่ 160-165 เซนติเมตร เช่นเดียวกันกับความสูงของผู้แสดงก่อนหน้า แต่ลักษณะถูกเพิ่มเข้ามาในการคัดเลือกครั้งนี้ เพื่อให้ใกล้เคียงบทประพันธ์มากยิ่งขึ้น คือ ผู้แสดงมีรูปร่างใหญ่และอวบ เพื่อช่วยส่งเสริมรูปลักษณ์ของตัวละครให้มีความสมจริง

จะเห็นได้ว่าความงามในการสวมบทบาทเป็นนางผีเสื้อสมุทรในอดีตคือ การมีฝีมือรำที่ดี ต่อมาตามยุคสมัยที่เปลี่ยนไปความงามในการสวมบทบาทเป็นนางผีเสื้อสมุทรจึงเปลี่ยนไปตามสมัยนิยม คือ ความงามที่สมจริงจึงมีการปรับเปลี่ยนในส่วนของผู้แสดงจากรูปร่างปกติที่มีความใกล้เคียงตัวละครนางทั่วไป คือ มีรูปร่างสมส่วนไม่สูงมากนักให้มีลักษณะตรงตามบทประพันธ์มากยิ่งขึ้นและเป็นที่นิยมใช้ลักษณะของร่างกายเป็นสิ่งแรกในการคัดเลือกผู้ที่จะสวมบทบาทของนางผีเสื้อสมุทรในยุคต่อ ๆ มา ซึ่งตรงกับการคัดเลือกผู้ที่จะมาแสดงบทบาทนางผีเสื้อสมุทรนั้นจะต้องมีร่างกายที่ใหญ่

เพื่อให้ผู้รับชมเชื่อในบทบาทที่แสดง รวมทั้งจะต้องมีฝีมือทั้งในด้านของการรำและการแสดงอารมณ์ได้อย่างดีเยี่ยม เนื่องจากตัวละครสำคัญในตอนนี้เป็นนางผีเสื้อสมุทร หากนางผีเสื้อสมุทรแสดงบทบาทออกมาได้ดีแล้วนั้นก็ช่วยให้เกิดความสมจริงกับตัวละครอื่น ๆ รอบข้างด้วยเช่นกัน (วรรณพินี สุขสม, 2564)

ภาพที่ 4 ภาพจากการถ่ายรูปของคณะละครวงสวนกุหลาบ
เพื่อจำหน่ายหารายได้ในละครเรื่องพระอภัยมณี
ในภาพเป็นตอนนางผีเสื้อสมุทรฝันว่ามีเทพารักษ์มาควักดวงตา
ผู้แสดงเป็นเทพารักษ์ หม่อมหลวงสุจิตร์ อิศรางกูร
ผู้แสดงเป็นนางผีเสื้อสมุทรไม่ปรากฏนาม
(ที่มา : ประเมษฐ์ บุณยะชัย, 2555, น.147)

บทสรุป

ศิลปะในการสวมบทบาทนางผีเสื้อสมุทร คือ การถ่ายทอดบทบาทตัวละครสมมติจากจินตนาการของผู้ประพันธ์ออกมาในรูปแบบของการแสดงโลดแล่นผ่านสายตาของผู้ชมราวกับมีชีวิตจริง สิ่งที่สำคัญที่สุดคือผู้แสดงจะต้องถ่ายทอดอารมณ์ของตัวละครในบทบาทของเมียและแม่ ผ่านการทำความเข้าใจบทละครตลอดจนการบรรจงสร้างสรรค์ความรู้สึกนึกคิดของตัวละครในบทบาทนั้น ๆ สูผู้รับชมการแสดง รวมถึงไหวพริบของผู้แสดงที่จะต้องใช้เมื่อเกิดเหตุการณ์คับขันให้กลับมาราบรื่นดำเนินเรื่องได้ตามปกติ อีกทั้งลักษณะของการแสดงที่จะต้องสอดแทรกมุขตลกขบขันถือเป็นการอวดฝีมือของผู้แสดงได้อีกอย่างหนึ่ง การมีไหวพริบปฏิภาณในแสดงออกมาให้อยู่ในบทบาทของนางผีเสื้อสมุทรไม่เพียงเท่านั้น ผู้แสดงจะต้องมีในการสวมบทบาทแต่หากต้องประกอบไปด้วยฝีมือที่ได้รับการฝึกฝนมาเป็นอย่างดี ทั้งการแสดงออกทางท่าทางที่เลียนแบบทางธรรมชาติและท่าทางนาฏยประดิษฐ์ที่ถูกต้อง โดยทั้งหมดนี้จะอยู่ภายใต้บทบาทของนางผีเสื้อสมุทรที่แสดงออกมาและเพื่อให้ครบถ้วนจะต้องมีลักษณะรูปลักษณะที่ใกล้เคียงกับบทประพันธ์ กล่าวคือแม้กระทั่งผู้แสดงไม่แสดงอาการปรีชาไฉฉะขณะทำการแสดงก็สามารถทำให้ผู้รับชมเชื่อได้ว่า คือ นางผีเสื้อสมุทร โดยทั้งหมดนี้จึงจะสามารถสวมบทบาทนางผีเสื้อสมุทรได้อย่างสมบูรณ์แบบ

เอกสารอ้างอิง

- กัญจวิ ทรัพย์ทวี. (ผู้รับการถ่ายทอดบทบาทนางผีเสื้อสมุทรจาก นางธานิต ศาลากิจ). สัมภาษณ์, 16 สิงหาคม 2564.
- เกศสุรียง. (2561). *นางธานิต ศาลากิจ แสดงเป็นนางผีเสื้อสมุทร* [รูปภาพ]. สืบค้น 27 มกราคม 2566. จาก <https://www.bloggang.com/mainblog.php?id=rouenrarai&month=12-12-2018&group=30&gblog=12>
- จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ. (2533). อาจารย์เสรี หวังในธรรม อักษรศาสตร์ดุสิต บัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาวรรณคดีไทย) มหาวิทยาลัยศิลปากร. *ว. อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร*. 13, 41-53.
- เนติฉันท รัตน์ปิยะภากรณ์. (2531). *การศึกษาคติความเชื่อและรูปแบบของ “ยักษ์” จากประติมากรรมที่พบในประเทศไทย*. [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร].
- ตำราฐานภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2507). *ตำนานเรื่องละครอิเหนา*. พิมพ์ไทย.
- ธานิต ศาลากิจ. (ข้าราชการบำนาญ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร). สัมภาษณ์, 23 เมษายน 2563.
- ปรเมษฐ์ บุญยะชัย. (2555). *ภาพจากการถ่ายรูปของคณะละครวังสวนกุหลาบ เพื่อจำหน่ายหารายได้ ในละครเรื่องพระอภัยมณีในภาพเป็นตอนนางผีเสื้อสมุทรฝันว่ามีเทพารักษ์มาควักดวงตา ผู้แสดงเป็นเทพารักษ์หม่อมหลวงสุจิตร์ อิศรางกูร ผู้แสดงเป็นนางผีเสื้อสมุทรไม่ปรากฏนาม* [รูปภาพ]. สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กระทรวงวัฒนธรรม.
- พัชรา บัวทอง. (ข้าราชการบำนาญ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร). สัมภาษณ์, 23 เมษายน 2563.
- วัชรพงศ์ ปานเสน. (เจ้าของกิจการร้านเช่าชุดไทยและชุดละครรำ). สัมภาษณ์, 23 เมษายน 2565.

วรรณพินี สุขสม. (นาฏศิลป์บัณฑิตพิเศษ สำนักงานสังคีต กรมศิลปากร).
สัมภาษณ์, 17 มีนาคม 2564.

สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (ม.ป.ป.). การออกแบบท่ารำเต้น. ม.ป.พ.

เสรี หวังในธรรม. (2550). บทละครพระอภัยมณี. สำนักการสังคีต กรมศิลปากร.

พระสุนทรโวหาร ภู. (2511). พระอภัยมณีคำกลอนของสุนทรภู์ ฉบับหอสมุด
แห่งชาติ. (พิมพ์ครั้งที่ 10). รุ่งเรืองรัตน์.

อติเทพ เดชพรหม. (2566). คิวอาร์โค้ดสำหรับรับชมการแสดงพระอภัยมณี
หนีนางผีเสื้อสมุทร [รูปภาพ]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Worawit Nu. (2556). นางผีเสื้อสมุทร แสดงโดยนางธานิต ศาลากิจ ในฉาก
การปะทะคารมกับพระฤๅษี [รูปภาพ]. สืบค้น 9 มกราคม 2566.

จาก <https://www.youtube.com/watch?v=sbdrE9IEo40>